

Den gamle verdens genopdagelse af den ny – den ny verdens genopdagelse af den gamle

Af Michael Fortescue
Oversat af Peter Jessen

I 1741 omkom den danskfødte søfarer Vitus Bering sammen med 31 af sine 76 ekspeditionsledsagere af sult og skørbug efter et forlis på den ø, der i dag bærer Berings navn. Da sovjetiske arkæologer i august 1979 udgravede 4 af de 9 jordhuse, der var anlagt i eksisterende gruber i terrænet og som havde udgjort søfolkenes vinterkvarter og dødsleje, gjordes flere fund af stenalderredskaber. Udgraverne gik ud fra, at de stod over for dele af en samling etnografika, opbygget af den tyske zoolog Georg Steller på Amerikas vestkyst og på Kajak-øen.

Den videre bearbejdning af udgravningerne og fundmaterialet bød imidlertid på lidt af en sensation: Berings lejr var anlagt oven i en forhistorisk boplads, som efter fundmaterialet at dømme, tilhørte Beringshavskulturen, omkring begyndelsen af vor tidsregning. Denne kultur er hidtil blevet påvist i området langt imod nord-øst på den asiatiske side af Beringstrædet. Fundet kan ændre grundlæggende ved vort hidtidige billede af kulturforbindelserne i det pågældende tidsrum.

Det har altid været opfattelsen, at Beringsøen og Kobberøen, der tilsammen udgør Kommandorerne, Aleuterne vestlige udløbere, ikke havde været beboet af mennesker før Bering. Den kendsgerning, at der ikke fandtes arkæologisk belæg for en tidligere bosætning og i betragtning af øernes isolerede beliggenhed (200 km fra Kamtjatka og godt 400 km fra Attu) sammen med det barske stormfulde klima, der vanskeliggør rejser til søs i disse farvande, havde bibragt de fleste forskere den opfattelse, at Aleuterne udelukkende var blevet befolket fra Alaska-siden. Dette er antageligt korrekt og bekræftes af det uafviselige sproglige slægtskab mellem eskimoisk og aleutisk. Hypotesen tager imidlertid ikke højde for veldokumenterede arkæologiske kendsgerninger, som f.eks. modhageharpunens vide udbredelse fra British Columbias nordvestkyst over Aleuterne og videre ned ad Kurilerne til Japan (nord for denne bue er den typisk eskimoiske vendeharpun fremherskende). Det ny og opsigtsvækkende fund, som endnu ikke er publice-

ret, kan måske bidrage til at belyse sådanne arkæologiske og beslægtede sprogvidenskabelige paradokser.

Kulturlaget fra Beringshavskulturen, påvist under Berings vinterhuse, var dækket af et fundtomt lerlag, hvilket kan tyde på, at beboelsen har været af kortere varighed. For at nå frem til Beringssøen må palæo-aleuter (hvis det var dem) have haft sødygtige og hurtige skindbåde af kajak-typen. Med sådanne både ville det ikke have voldt større vanskelighed at nå Kamtjatkas kyst herfra i godt vejr.¹

Det er afgjort lettere at forestille sig, at en kontakt har fundet sted i denne retning og ikke fra Kamtjatka og østpå. Hvorfor skulle folk fra Kamtjatka, hvor havfangsten aldrig udvikledes, have sejlet østover ud i det blå? Det kunne tyde på, at kajakken (i modsætning til den åbne skindbåd af umiaq-typen, som anvendtes til hvalfangst ved Beringstrædet mindst halvandet årtusinde tidligere) meget vel kunne være en særligt aleutisk nyskabelse. På hvilket andet sted, end på disse udsatte, afsondrede og tågeomkransede øer, som er rige på havpatte-dyr, men heller ikke andet, ville der have været større behov for et sådant fartøj, som er vandtæt under praktisk talt alle forhold og som alligevel kan bæres under armen.²

Da russerne for første gang fik kontakt med aleuter, som dengang var langt talrigere (før massakrer, tvangsflytninger og grov kolonialistisk udbygning), var disse folk berømte for deres elegant udformede kajaker og dygtighed i at manøvrere dem. Den mobilitet, kajakken afstedkom, øgede aleuternes

rolle som formidlere af kulturpåvirkning såvel mod øst som vest. Det passer smukt ind i billedet, at den tidligste uomtvistelige påvisning af kajakken netop skriver sig til Beringshavskulturen og sideløbende Okvik-faser af den neo-eskimoiske kulturelle eksplosion omkring Beringstrædet. Man har altid henvist til 'påvirkning sydfra' i forbindelse med denne dramatiske kulturudvikling, som havde sit endelige højdepunkt i Thule-kulturen, der nåede Grønland for et årtusinde siden. Kunne denne mystiske 'påvirkning sydfra' ikke have været aleuterne, som indførte kajakken, denne enestående kulturkatalysator, og sluttede ringen i en historisk vandring tilbage til området ved Beringstrædet, hvor deres renjagende forfædre ca. 2 årtusinder før havde tilpasset sig kystlivet og siden var vandret over til Amerika?³

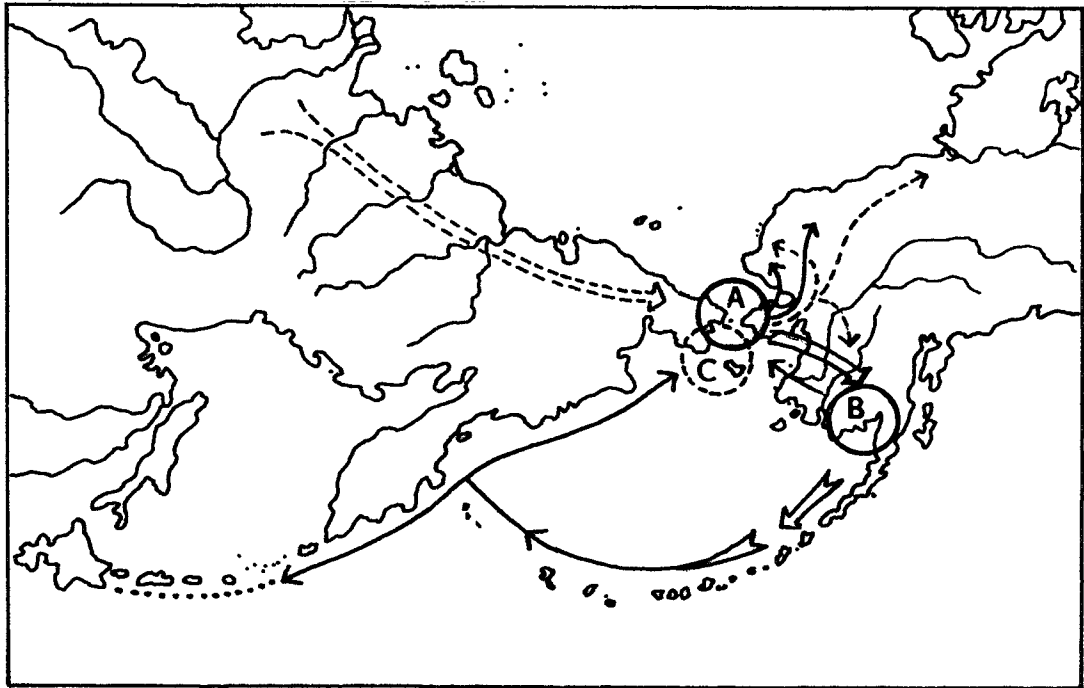
I lyset af denne hypotese begynder brikkerne at falde på plads. Først en række gådefulde forhold henhørende til den materielle kultur: fundet nordvest for Hokkaido af en harpunspids, som har været fæstnet til skaftet på en udpræget aleutisk måde;³ overensstemmende udsmykninger på harpuner, fundet i Japan og på bopladser fra Okvik-kulturen; tilstedeværelsen af et 'aleutagtigt' folk på Hokkaido sammen med ainuerne i vor tidsregnings første årtusinde;⁴ brugen af kegleformede barkhatte og labret-udsmykninger både hos aleuterne og hos itelmenerne på Kamtjatka; de neo-eskimoiske kulturers højt udviklede våbenteknik set på baggrund af de mere krigeriske og mobile aleuter sydpå samt endeligt brugen af udtræk af roden af stormhat til forgift-

Mand i festdragt fra Unalaska. »Rejse i det nordøstlige Sibirien og på øerne i det nordøstlige Ocean«, af Gavriil Sarytjev.

ning af harpunspidser ved hvalfangst, noget som også kendes fra Kurilerne og Hokkaido. Så er der de klimændringer, vi har kendskab til i det pågældende tidsrum. Der er påvist en klimaforværring mellem 700 og 200 f.v.t. Efter denne tid ville lange rejser til fastlandet, måske tilskyndet af overbefolkning og østfra kommende konflikter, muliggøre forekomsten af handels- og fangsttogter, såvel mod nord som mod syd. Under sådanne togter kunne aleuterne hjembringe kulturelle impulser fra de japaniske øer, som så siden kunne påvirke den neo-eskimoiske opblomstren nordpå,

hvor betingelserne for fangst af havpattedyr var de gunstigst mulige. Endeligt er der de sproglige vidnesbyrd: sproghistorien har hidtil savnet en forklaring på, hvordan det nu næsten uddøde Serineq-eskimoiske sprog, der engang havde langt større udbredelse sydpå fra Beringstrædet i retning af Kamtjatka, kan have visse aleutisk-lignende træk samt ord, der ikke kendes fra andre eskimoiske dialekter ved Beringstrædet⁵. Så er der forekomsten af eskimoisk-aleutisk-lignende stednavne ved Kamtjatka-halvøens landsnævring og fonologisk indflydelse på de palæoasiatiske dialekter, der tales her⁶. Ikke mindst er der et antal bestemte ord, som en lang række sprog i hele regionen har tilfælles (indbefattet ainu på Hokkaido), og peger i retning af kulturudveksling, først og fremmest selve ordet 'kajak' (eskimoisk 'qajaq') Forekomsten af ordet i så godt som identisk skikkelse i betydningen 'lille båd' i tyrkisk og andre altajiske sprog, har længe været en gåde. Det beslægtede aleutiske ord er 'iqyaʔ', og dette – i ordets oprindelige skikkelse sådan noget som 'iqajaq' (måske 'redskab til fangst af fisk/mad')⁷ – kunne meget vel være kilden til det eskimoiske ord og dets altajiske sidestykke. Hvorom alt er, er det lettere at redegøre for bortfaldet af den indledende selvlyd i vesteskimoisk (hvorfra det kunne have forplantet sig til østeskimioisk, som ville have beholdt selvlyden, hvis ordet havde været af fælles eskimoisk-aleutisk oprindelse) end at forklare det som et lån i den modsatte retning. Aleutisk og eskimoisk har ellers kun meget få betegnelser tilfælles vedrørende avanceret fangst af havpattedyr,

3.-4. årtusinde f.v.t. (langs tundra-grænsen fra Lena-dalen. Sammenhæng mellem neolitiske kulturer der og inde på Tjukotka).

Halv-tilpasning til kyst-tilværelsen (enkelte pile, der viser bort = Old Whaling og Dorset) - Denbeigh mindst (2200 f.v.t.)

Yderligere tilpasning til kysttilværelse (enkelt pil visende tilbage = Chloris/Norton) - opblanding med Ocean Bay-(?)substrat for palæo-aleuternes vedkommende.

Aleuterne bevæger sig ud ad øerne (2. årt. f.v.t.).

Aleutisk kontakt med fastlandet (sidste århundrede f.v.t.).

Neo-eskimoiske kulturer (beg. af vor tidsregning).

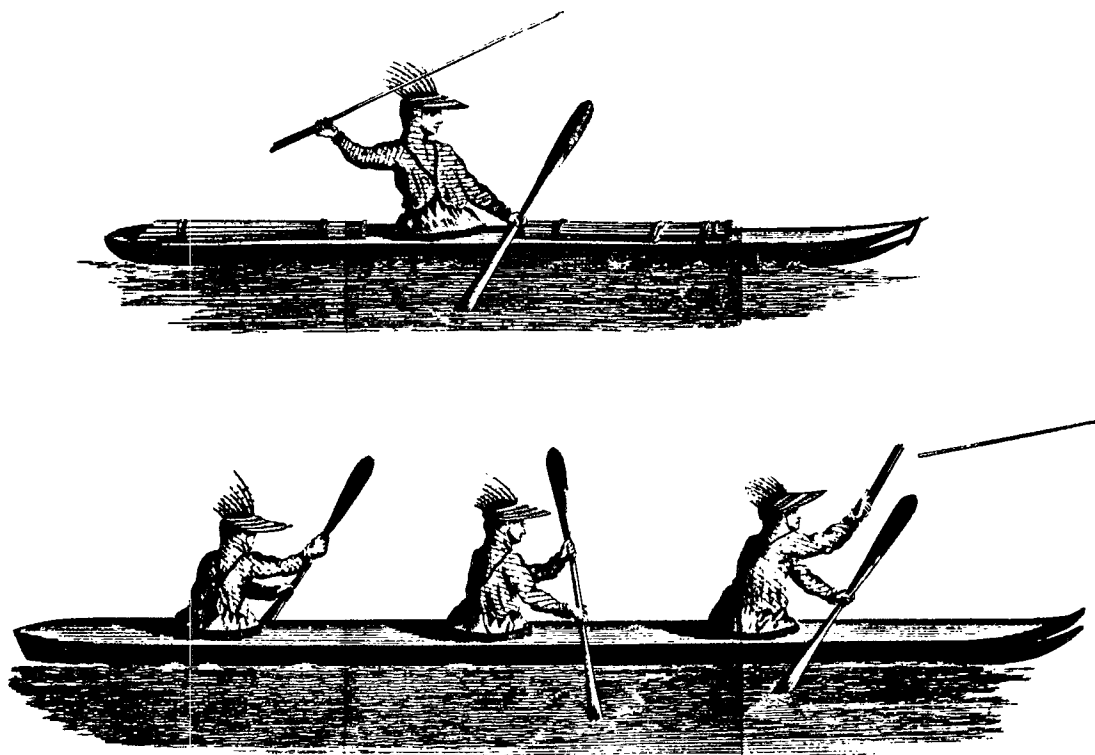

Thule-ekspansion.

da sprogene har spaltet sig ud fra hinanden længe før denne udvikling fandt sted. Tungusisk-talende folk ved det Okhotske hav, som antageligt lærte sig

havpattedyrsfangst fra Beringhavsområdet gennem korjakerne, kunne have udgjort den vej, hvorad ordet vandrede langt ind i Asien. Et eksempel på et kulturord, som er vandret den anden vej, nordpå, er det aleutiske 'saamiḵ' (kniv og jern), eskimoisk 'savik' (kniv), oldjapansk 'sapi' (kniv). Jerngenstande kunne forekomme hos aleuterne også før russernes komme. Udover sådanne indlån kunne der være et langt ældre fælles stratum, der forener eskimoisk-aleutisk med de altajiske sprog (og japansk), men det er en helt anden historie.

Itelmenerne på Kamtjatka udviklede som nævnt aldrig nogen havfangstteknik (skønt de beslægtede korjaker, antageligvis via kontakt med eskimoerne, gjorde det) og da Bering kom til dem, havde de aldrig selv besøgt Kommandøerne. De havde imidlertid bevaret erindringer om

Aleuter i deres kajakker. »Rejse i det nordøstlige Sibirien og på øerne i det Nordøstlige Ocean«, af Gavriil Sarytjev.

land ude i den retning, i retningen bort fra Kamtjatka-flodens munding. Dette behøver ikke længere at være så modsigelsesfyldt, som det lyder. Efter den indledende neo-eskimoiske fase, hvor klimaet endnu engang forværredes, vanskeliggjordes forbindelsen med sydvest⁸. Den aleutiske tilstedeværelse langs Kamtjatkas kyst, hvor de havde konkurrence af et talmæssigt overlegent, væsentligst indlandsorienteret folk, var antageligt af kortere varighed, hvilket fundet på Beringsøen synes at antyde. Kun længere nordpå, blandt eskimoisk-aleutiske frænder, fandt de mere venligtsindede naboer. Dette kunne forklare det hidtil udeblevne arkæologiske belæg

for aleuternes tilstedeværelse på Kamtjatka.

Det hypotetiske rekonstruktion, som skitseret på kortet, kan yderligere passes ind i en mere omfattende forløbsbeskrivelse over eskimo-aleuternes oprindelse i Asien og deres indtrængen på det amerikanske fastland i flere omgange. Kortet bygger på den antagelse, at de vigtigste bærere af proto-eskimoisk-aleutiske sprog var neolitiske folk af den arktiske småredskabs-tradition. Denbeigh-flintkomplekset på Alaskasiden af Beringstrædet, som disse folk har efterladt, er afgjort beslægtet med lignende neolitiske fund ved Lenadalen i Sibirien⁹.

Som følge af en klimaforværring, der indtrådte i begyndelsen af 2. årtusinde f.v.t. skifter sporene af disse folk retning sydover i Alaska, hvorefter de synes at forsvinde netop lige før den tid – som ærgerligt nok er svagt dokumenteret arkæologisk – hvor proto-aleuterne påbegyndte deres vandring ud langs Alaska-halvøen mod ø-kæden Aleuterne.

Det er rimeligt at antage, at grunden til den store leksikalske afvigelse mellem aleutisk og eskimoisk skal findes her i form af en sammensmeltning af proto-eskimoisk og et ukendt substratsprog, som måske taltes af bærerne af Ocean Bay traditionen omkring Alaskehalvøen. Dette – samt måske et senere lag fra kontinentet med tilknytning til de neo-aleutiske udviklinger for tusind år siden – kunne forklare et tilsyneladende tids-svælg på over 6000 år mellem de to sprog, sådan som glottokronologiske beregninger viser.

Denne palæo-aleutiske tradition, som er særligt tilpasset havpattedyrsfangsten i åbent vand (og ikke fra is) holdt sig stort set ubrudt fra dette tidspunkt og fremover, mens de på hinanden følgende eskimo-kulturer nord herfor var tilbøjelige til at blomstre op og svinde hen groft sagt i takt med større klimatiske svingninger. Dette, og den kendsgerning at laksefiskeri i floderne, som en senere eskimoisk udvikling, dominerede i forhold til havfangsten i Sydvest-Alaska, ville ikke have begunstiget den

langvarige udvikling under stabile økologiske forhold, som var påkrævet for at udvikle kajakken.

Det er interessant at bemærke, at fund af lange slanke, modhageharpuner på de Nære øer¹⁰, som antyder en særlig udvikling af harpunen i dette område, udviser en vis lighed med en af de to oprindelige elementer i de vende-harpunspidser fra Beringhavs-kulturen, der er fundet i Uelen på Tjukotka. En vurdering af relevansen af dette og andre besnærende, mulige spor, må afvente en mere fyldestgørende publicering af materialet fra de nylige sovjetiske udgravninger.

Det kunne således se ud til, at forbindelserne mellem den gamle og ny verden er af en mere sammensat art end ofte antaget, og de har bestemt ikke kun gået den ene vej. Da Vitus Bering og hans besætning tilbragte den jammerlige vinter på øen, på vej hjem med oplysninger om den ny verden, oplysninger, som skulle påvirke historiens forløb i den gamle verden, anede de ikke, at de blot fulgte en vej, drevne søfarere længe før havde tilbagelagt. Disse aleuter, som ovenikøbet havde udset sig den samme plet til lejrplads, var på vej fra Amerika med nye erfaringer og færdigheder til Asien, hvorfra deres forfædre engang var kommet, og hvor de skulle blive igangsættere af en afgørende kulturel fornyelse.

Noter

- 1 Kajakroere østfra ville have været i stand til at tage landkending fra halvøens over 4.500 m høje bjerge. Beringøen, derimod, er kun lidt over 700 m høj.
- 2 Se f.ex. Jochelson, W., 1925: *Archaeological Investigations in the Aleutian Islands* (AMS Press, New York). Forfatteren nævner nogle særlige udviklinger i havfangstmetoder og redskaberne tilknyttet til vandringer ud på øerne – deriblandt den regntætte kajakdragt, sandsynligvis en aleutisk opfindelse.
- 3 Bandi, H. G., 1969: *Eskimo Prehistory* (Methuen, London), s. 88. Forfatteren diskuterer også andre forbindelser mellem palæo-aleuterne og de japanske øer.
- 4 Kodama, S., 1970: *Ainu, Historical and Anthropological Studies* (Hokkaido University Medical Library Series, vol. 3). Det afgørende træk er den særprægede aleutiske gravsætningsmetode som tilsyneladende forekommer i visse gravfund i nordlige Hokkaido. Yderligere belæg for aleuternes tilstedeværelse på Kurilerne før de blev tvangsforflyttet dertil af det russisk-amerikanske kompagni i 1826 findes i Baba, Osamu: 'The Aleuts in the Kuriles', *The Japanese Journal of Echnology* (Minzokugaku-kenkyū) vol. 8 and 9, 1943.
- 5 For eksempel tilhængen *-ng* som i Serineq Eskimoisk og i Aleutisk betegner første person singularis ellers *-nga* i Eskimoisk, og som findes også i Korjak (alene af de palæoasiatiske sprog). Se videre: Menorsjtjikov, G. A.: 'Eskimosko-Aleutiskije Jazyki i ikh Otnosjenija k drugim Jazykovym Semjam', *Voprosy Jazykoznanija*, 1974.
- 6 Vdovin, I. S. 'Eskimoskij Elementy v Kulture Tjuktjei i Korjakov', i: *Sibirsky Etnografitseskij Sbornik*, TIE, nov.ser.t.64. 1961.
- 7 Som måske kan føres videre tilbage til *neqejaq*, baseret på fælles Eskimoisk *neqe* (fisk/mad ~ aleutisk *qa-x̄*. NB også eskimoisk *iqā-luk* fisk/laks), asiatisk eskimoisk *neq-saq* (sæl), og aleutisk *qa-naax̄*-(jage) med tilhæng som betyder 'stræbe efter' (som *-jaq* i *qajaq?*). Ligesom aleutisk har Serineq-eskimoisk i mange tilfælder tabt eller udskiftet et indledende 'n', og indenfor aleutisk forekommer sådanne par som vestlige *iḡi-x̄*, østlige *niḡi-x̄* (og Attu *niqalax*, ifølge Jochelson), 'stor skindbåd', alle måske beslægtet med *iqya-x̄/qajaq*. Østeskimoiske pluralis *qainnat* fremstiller sandsynligvis en suppletivform (med tilhæng *-imaaq*, 'bare/ægte') -ordet *qajaq* er dobbelttydigt fartøj eller roer). Lånen af det eskimo-aleutisk ord til altaiske sprog (f.ex. Ewenki *kajuk*) i betydning af 'barkkano' behøver ikke at være forbavsende: det sker hyppigt at låneord skifter betydning i retning af hjemmehørende varianter af den kulturelle genstand, og både lavet af havpattedyrskind findes overhovedet ikke udenfor Beringsområdet i nord-øst Asien.
- 8 De noget senere faser fra Ipiutak og Punuk viser imidlertid spor af kontakt med, på den ene hånd, nord-Kina og, på den anden, den indre nord-Sibirien.
- 9 Se f.ex. Dumond, D. E., 1977: *The Eskimos and Aleuts* (Thames and Hudson, London), og Dikov, N. N., 1979: *Drevnij Kultury Severo-Vostotjnoj Azii* (Nauka, Moskva). Sidstnævnte indbefatter en reproduktion af de meget interessante helleristninger på Tjukotka som for første gang skildrer havpattedyrfangst fra en kajak (de kan forbindes med Beringhavskulturen).
- 10 Som ligger nærmest det område, der interesserer os, og blev befolket af palæo-aleuterne omkring år 600 f.v.t.